

# *Kværsæde*

## FAST DEMOBILISERING ELLER ALMINDELIG LEDINGSAFLØSNING?

AF

NIELS LUND

Siden Steenstrup udsendte sine *Studier over Kong Valdemars Jordebog*,<sup>1</sup> har der i dansk ledingsforskning været enighed om, at en del af landets jord i middelalderen ikke var ledingspligtig, enten den så aldrig havde været pålagt ledingspligt, eller den på et tidspunkt var blevet undtaget derfra; i stedet for leding ydede denne jord det såkaldte kværsæde. Steenstrup hævdede, efter at have gjort rede for inddelingen i skipæn og hafne, med udgangspunkt i Jyske Lov, at »En stor Del af Landet var imidlertid ikke omfattet af Hafnæinddelingen«<sup>2</sup> Han mente, at der må have været »hele Distrikter, som fra gammel Tid ikke havde deltaget i Hafnæpligten, men kun givet pengebidrag«,<sup>3</sup> og han mente ikke, som senere f.eks. Kai Hørby,<sup>4</sup> at den afgørende faktor for, om et område lå i skipæn eller i kværsæde, var dets beliggenhed nær ved eller fjernt fra havet.<sup>5</sup> Også Erslev mente, at kværsæde var noget fra ledingsafløsningen forskelligt: »Endelig tror jeg ikke, at udtrykket Kværsæde, der brugtes om Personer, som var fritagne for Leding, kan bruges om den Afløsning, som alle Ledingspligtige betalte, naar 'Utgærdsleding' ikke udbødes«. <sup>6</sup> Hos Bolin kan vi læse, at »vad själva ledungsskatteväsendet beträffar ha vi funnit, att en fast ledungsvlösning redan existerar i kvärsätet; den tycks vara stående, där den gäldas, och altså utgå årligen; den uppbäras av de

<sup>1</sup> Johannes C. H. R. Steenstrup, *Studier over Kong Valdemars Jordebog. Efter trykte og utrykte Kilder* (1874).

<sup>2</sup> *Studier*, 192.

<sup>3</sup> *Ibid.*

<sup>4</sup> Kai Hørby, *Middelalderen*. Niels Lund og Kai Hørby, *Samfundet i vikingetid og middelalder 800-1500*. Dansk socialhistorie 2, 77-322 (1980), 189-90; *Velstands krise og tusind baghold 1250-1400*. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, red. Olaf Olsen, 5. (1989), 55.

<sup>5</sup> *Studier*, 193

<sup>6</sup> *Valdemarernes Storhedstid, Studier og Omrids* (1898), 288n.

kungliga *exactores*, fogdarna«<sup>7</sup> – det er tydeligvis Vengediplomet, der holder for her. Det må forstås som C.A. Christensen forklarer: »Forholdet må derfor opfattes således, at landet har været delt i områder, hvor ledingsorganisationen har været ophævet mod ydelse af kværsæde, samt rimeligvis af stud og inne, og andre, hvor ledingen har været opretholdt«,<sup>8</sup> og hos Skyum-Nielsen hedder det i forbindelse med omtalen af skatteleding kort og klart: »Kværsæden indebar en fast demobilisering, hvad krigsleding angår, og dækkede vistnok bestemte områder. Disse skattede til gengæld med kværsæde, inne og stud. En udvidelse af kværsædeområderne f. eks. ved de følgende årtiers nyopdyrkning, kunne skaffe øgede ydelser og give stærkere ryg til udenrigspolitikken«. <sup>9</sup> Denne udlægning skatter både til Bolin og til Poul Rasmussen, der skriver: »Bebyggelser, der blev anlagt, efter at inddelingen af skiben og havner var afsluttet, blev næppe altid indlemmet i ledingsorganisationen, men blev i stedet pålagt en fast afgift, der kaldes *kværsæde*. Senere hen, da ledingsflåden blev mindre benyttet, åbnedes der også for adgang for de oprindelige havners mænd til at afløse ledingspligten med kværsædeafgift«. <sup>10</sup> Ifølge Poul Rasmussen hører inddelingen i skiben og havner vikingetiden til. <sup>11</sup>

Mit eget livtag med problemet i *Lid, leding og landeværn* bragte mig ikke afgørende ind på livet af det. Jeg næde ganske vist til, at Steenstrups udgangspunkt var misforstået, men kom ikke længere end til en forestilling om, at i hvert fald klostrenes jord måtte komme i permanent kværsæde, når kongen overlod dem ledingen. Hvis klostrene skulle have den indtægt deraf, som er meningen med et kongeligt privilegium, havde klostret jo ingen fornøjelse deraf, hvis landboerne faktisk ydede deres leding og derved ikke ifaldt nogen bøde for forsømmelse, mente jeg. Heri ligger en formodning om, at kongen ønskede at give klostret 'visse indtægter', ikke uvisse, og det hviler på en fornemmelse af, at kongerne var mere villige til at give klostrene ledingsprivilegier end domkapitlerne. <sup>12</sup>

<sup>7</sup> *Ledung och Frälse, Studier och orientering över danska samfundsförhållanden under äldre medeltid* (Lund 1934), 68.

<sup>8</sup> 'Leidang', *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, 10, sp. 447.

<sup>9</sup> *Kvinde og slave* (1971), 159.

<sup>10</sup> 'Skatter', *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, 15, sp. 413.

<sup>11</sup> 'Herred', *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, 6, sp. 488.

<sup>12</sup> Denne afhandling er først fremført som foredrag i *Dansk Selskab for Oldtids- og Middelalderforskning* den 19. maj 1999. Under diskussionen efter foredraget pegede Michael Gelting på, at dette kunne hænge sammen med, at kongerne til gengæld tog klostrene under deres værn, men derimod ikke domkapitlerne. På denne måde ville de bevare kontrollen med klostrenes mænd.

Da jeg imidlertid i anden sammenhæng skulle skrive om problemet igen – og det på engelsk, hvorfor jeg endnu en gang bad Peter Sawyer om at bryde sin røde blyant over sprog og indhold – indvendte han om det sidste, at det var da besynderligt, at man i dansk middelalderforskning kunne have den forestilling, at større eller mindre dele af landets jordegods var undtaget fra ledingsforpligtelse og beboerne dermed permanent demobiliserede. Havde man en tilfredsstillende forklaring på, hvorfor der skulle være truffet en sådan disposition? Havde man forsøgt at bestemme omfanget af denne permanente ledingsfritagelse og dens økonomiske betydning? Havde nogen forsøgt at lokalisere dette kvær-sædegods? Hvordan kunne man acceptere eksistensen af et sådant fænomen af potentielt vidtrækkende økonomisk og militær betydning og samtidig acceptere, at det er nærmest usynligt i kilderne?

Selve ordet 'kvær-sæde', eller ordet 'kvær' alene, optræder ikke i nudansk. Det behandles imidlertid i *Ordbog over det danske Sprog*, der oplyser, at i det omfang ordet bruges i nyere dansk, er det optaget fra folkeviserne og anvendes arkaiserende. Ordet er dog ikke længere væk, end at det stadig er gangbart i svensk. Små svenske børn kan stadig få besked af deres forældre, når de gerne ville med til noget spændende: nej, du får stanna kvar här! Betydningen er 'uden bevægelse (på eller bort fra stedet); rolig; stille'.<sup>13</sup> I forbindelse med ledingen er betydningen derfor 'at sidde stille hjemme, når ledingen går ud', eller, som det formuleres i Jyske Lov III 7: Æn sithæ the hiemmæ... Det er det, som også kaldes ledingsforsømmelse, så begrebet kvær-sædes betydningsindhold er det samme, som vi træffer allerede i den første kilde, der nævner ledingsbegrebet i Danmark, Knud den Helliges gavebrev til St. Laurentius i Lund: hvis nogen (nemlig af de landboer, som ved diplomets godsdispositioner var blevet kirkens) forsømmer ledingen, skal de emendere til kongen.<sup>14</sup> Det er denne ydelse, Sven Aggesøn og Saxo med vilje fik blandet sammen med straffen for ledings**brud**, som var langt alvorligere, nemlig liv og gods,<sup>15</sup> og det er den, blandt meget andet, som Jacob Erlandsen og Kristoffer den Første stredes så ihærdigt om. Ærkebispens holdt på, at hvis han ikke havde ret til at oppebære denne afgift fra sine herremænd, så kunne de slet ikke med rette kaldes hans mænd. Kongen holdt derimod fast på bestemmelsen i Jyske Lov III 7 – og det

<sup>13</sup> *Ordbog over det danske Sprog*, sub verbo.

<sup>14</sup> *Diplomatarium Danicum* 1:2, 21. Formuleringen fra 1085 er blot 'hvis nogen forsømmer ledingen'; først i Knud den Sjettes bekræftelse af diplommet, *DD* 1:3 134, hedder det: hvis nogen af landboerne... jvf. *Lið, leding*, 149.

<sup>15</sup> *Lið, leding*, kap. 11.

kræver egentlig ikke megen medfølelse at forstå ærkebispens vrede, for selv samme Kristoffer havde så sent som i 1252 langt om længe fritaget hans kirke fra 'al ledingstynge, afgifter og alt øvrigt, som hører til den kongelige ret'. Kristoffers politik indebar en ophævelse af et privilegium, som Lundekirken havde ventet længe og arbejdet hårdt på at opnå.<sup>16</sup>

Jyske Lov har nemlig præcis den samme regel som Knud den Helliges diplom. Den fastslår, at 'hvor kongens og biskoppens mænd end er, hvad enten de har et bo eller flere, da er de skyldige at have fulde våben og fare i leding på deres egen bekostning. *Men sidder de hjemme uden lovligt forfald eller orlov, skal de betale kongen af hver gård en tredingshavne, eller være innebonde, hvis han ikke vil betale som sagt er*'. Her står altså ikke bare, som i Knuds diplom, at hvis kirkens mænd forsømmer ledingen, skal de emendere til kongen; her står også, hvor meget der skal betales. Herremændenes ydelse svarer til det, der i Skånske Ledingsret kaldes for 'ret leding', en mark penge i tredingshavne, en mark sølv per havne. Tredingshavne svarede ellers af 1 mark gulds jord; det svarer således til en 'gård' eller til et bol, og til et 'bo'.

I hvilket omfang danske herremænd betalte i stedet for at tjene, det ved vi ikke. I England var det meget almindeligt at herremændene opretholdt deres status uden at tjene, men ved at betale det såkaldte *scutagium*, skjoldpenge.<sup>17</sup>

Det er værd at bemærke den meget direkte forbindelse mellem vort ældste diplom og herremandsledingen i Jyske Lov. Den anden form for leding, som beskrives i landskabslovene, udgærdsledingen, har ganske vist også den grundregel, at enten tjener man eller også betaler man, men her var det sat i system, således at man hvert fjerde år *gjorde leding ud*, medens man de tre øvrige år *redede* ret leding, en mark sølv per havne. Det fremgår ikke her, hvad man gjorde ved dem, der ikke ville bidrage til havnens ydelse til ret leding; de kunne vel miste deres jord eller på anden måde blive udpantet for gæld til det offentlige.

<sup>16</sup> Ibid., kap. 15. Esben Albrechtsen mener, ovenfor side 209-10, at man bør skelne mellem kapitlet og ærkebispens i Lund, med den implikation at "landboerne i 1085 intet har med ærkebispens herremænd at gøre." Som det lundensiske ærkesæde og kapitel var organiseret, har en sådan skelnen imidlertid ingen praktisk betydning: bispen/ærkebispens var fra starten Laurentiusklostrets præpositus og indehavde det dertil hørende præbende (jvf. L. Weibull, Den skånska kyrkans äldsta historie. *Nordisk historia 2: Stat och kyrka i Danmark under äldre medeltid* (1948), 59-60. Der var langtfra vandtætte skodder mellem bordgods og kapitelgods i Lund. Sankt Laurentii mænd var derfor også i alle praktiske henseender bispens mænd.

<sup>17</sup> Frank Stenton, *The First Century of English Feudalism 1066-1166*. (2nd rev. ed. 1961), 178 ff.

Derimod står det klart, at forsømmelser i forbindelse med udgårdsledingen ikke faldt ind under den forsømmelsesregel, som gjaldt for landboerne i Lund eller herremændene i Jyske Lov. Kapitel 5-6 i 3. bog forklarer udførligt, hvorledes problemer med folk, der ikke mødte op til de fælles opgaver eller ikke leverede deres bidrag til proviantering og udrustning af skibet, blev afgjort af skurds mænd eller skibsnævninger, også kaldet skibs bødenævninger, og de lægger bånd på styresmandens ret til nam. Skibet udgjorde en egen retskreds for den slags forsømmelser, og nærmest som i gilderne tilfaldt bøderne mandskabet, ikke kongen og ikke styresmanden, medmindre denne havde måttet træde ind i sagen og havde måttet søge bøderne ud med tre mark; i så fald fik han disse tre mark, men mandskabet fik stadig bøderne.

Det er altså, som udgangspunkt, ikke udgårdsledingen, det velkendte sammenskudsgilde for de menige ledingsbønder, vi skal tænke på, når vi træffer på ledingen eller kvær sædet i 1100-tallets diplomer. Det var imidlertid lige præcis hvad Steenstrup gjorde, og hvad man senere har gjort. Det første diplom, der overlader en kirkelig institution de indtægter, der kunne være forbundet med dens undergivnes ledingsforpligtelse, er Erik Lams gavebrev til Bodilsenfami liens stiftelse i Næstved. Foruden torverettighederne og såvel tremarks- som fyrremarks bøderne samt midsommergælden af Næstved får klostret 'den leding, som hører til mændene i den samme by og munkenes øvrige landboer'.<sup>18</sup> For at få rådighed over disse indtægter påtog klostret sig en forpligtelse, som det senere købte sig fri af mod fem bol på Møn,<sup>19</sup> til at fragte kongen og hans følge til Falster eller andre øer en dag om året. Som kongens motiver til at give denne gave angiver diplom et hensynet til hans sjæls frelse og til *regni tranquillitate*. Hvad der så har vejet tungest, kan enhver gøre op med sig selv, men Peder Bodilsen var jo en mægtig mand, der én gang havde forjaget en konge fra Sjælland, Erik Emune, og havde regeret i Roskilde som om kong Niels bare var et navn.<sup>20</sup> Han har givetvis bevaret fuld kontrol over familiens kloster og over de mænd, som boede på den jord, han og hans brødre og mor havde tillagt det, så det er vel tænkeligt, at Erik gjorde en helt god forretning, da han dog fik en årlig sejltur ud af sit afkald på ledingsbøder?

Selve ordet 'kvær sæde' optræder første gang kort efter i et diplom af Sven Grathe til Ribe domkirke. Kongen eftergiver kirken den *debitum iuris regii* af kirkens landboer i by og på land, som landboerne kalder

<sup>18</sup> DD 1:2, 78.

<sup>19</sup> DD 1:3, 67.

<sup>20</sup> Jvf. Lars Hermanson, Slækt, venner och makt i det tidiga 1100-talets Danmark. *Historisk Tidsskrift* 98 (1998), 241-75.

*quærsæt*, men byboerne *scot et quærsæt*. Det er jo ikke meget, vi får at vide. Kongen påberåber sig en afgift i henhold til den kongelige ret, og da diplommet iøvrigt stadfæster bispens besiddelse af halvdelen af den kongelige ret i Ribe, med visse undtagelser, så er der to muligheder: enten må denne afgift hidtil have hørt til undtagelserne, som var forban, strandvrag og fyrremarksbøder, eller den må have tilhørt de rettigheder, bispemændene havde halvpå, men som nu fuldt ud overdrages bispemændene. Det er et privilegium, der svarer til, hvad Næstved-klostret havde fået, så helt principielt er forskelsbehandlingen af klostre og domkapitler ikke gennemført, og selv om det altså giver en undtagelse fra reglen, ligger det inden for den forståelsesramme, som udstikkes i Lundeprivilegiet og i Jyske Lovs regler for herremændene: hvis de forsømmer ledingen/sidder hjemme uden lovligt forfald eller orlov, skal de betale til kongen.

Steenstrups udgangspunkt for forestillingen om fast kværsæde var Valdemar den Stores diplom for Venge kloster. Han overdrager klostret og brødrene »deres landboer med al vor kongelige ret, som de før plejede at betale til vore ombudsmænd, *exactores*, formedelst hærtog, *propter expeditionem*, som på dansk kaldes leding«. <sup>21</sup> Umiddelbart står her jo ikke andet, end hvad der står i de andre diplomer. Forsømte nogen ledingen, skulle der betales til kongen, og i kraft af privilegiet skulle der altså herefter betales til de brødre, som trælledede i Veng under den Hellige Benedikts regel. Vi får kun én ting at vide, som vi ikke vidste i forvejen, nemlig at kongen lod sine ombudsmænd stå for opkrævningen. Vi ved ikke meget om disse ombudsmænd og deres opgaver, men det er vel ikke urimeligt at tænke sig, at de netop har haft en rolle i organisationen af de ledingspligtiges tjeneste og derfor vidste, hvem der havde gjort sig skyldig til at betale for forsømmelse. Det ville være rart at vide, om ombudsmændene var taget blandt de lokale stormænd og høvdinge, fordi de allerede havde den faktiske magt og indflydelse lokalt, eller de var rene kongstjenere, som var sat ind i et kongeligt forsøg på konkurrere med de lokale magthavere.

Det var imidlertid netop disse ombudsmænd, der var afgørende for Steenstrups tolkning af den omhandlede ydelse som en form for kværsæde, en fast ydelse til forskel fra den lejlighedsvis ledingsafløsning. Argumentet var, at ombudsmændene jo ikke havde noget med ledingen at gøre, de havde ingen plads i sammenhæng med skiben og havner – selv om Jyske Lov III 3 viser, at i hvert fald nogle styresmænd var ombudsmænd og kunne miste denne stilling, hvis de opkrævede hesteleje oftere end berettiget – så derfor måtte de Venge landboer stå uden

<sup>21</sup> DD 1:2, 123.

for ledingen og betale en fast afgift herfor, altså kværsæde. Argumentet bygger således på den forudsætning, at diplomernes leding er den samme som det fra landskabslovene kendte sammenskudsgilde, og selv under denne forudsætning er det ikke tvingende. Hvis man yderligere kan følge min argumentation for, at selve forudsætningen er uholdbar, så er det også klart, at Vengediplomet ikke er vidnesbyrd om noget fast kværsæde. Det er et ganske almindeligt ledingsprivilegium, der gav ret til at oppebære ledingsbøden fra dem, der måtte forsømme deres ledingsforpligtelser. Og det ligger altså på det, som man måske kunne kalde herremandslinjen i ledingen, linjen mellem Knud den Helliges diplom og Jyske Lov III 7.

Hovedgrundlaget for Steenstrups opfattelse af kværsædet, og for alle der har fulgt ham, er imidlertid Jyske Lov III 16. Både dette kapitel og det følgende beskæftiger sig med ydelserne fra folk, der har jord i mere end et skipæn. Jyske Lov forudser i overraskende høj grad, at folk havde gods spredt flere steder og i virkeligheden drev ret sammensatte virksomheder. Det var langt fra familiebrug altsammen. Disse bestemmelser hører imidlertid, hvis jeg tør fortsætte min linjetegning, hjemme på ledingens bondelinje: de vedrører udgærdsledingen.

16 Hauær man iorth i fleræ skipæn oc erieræ thæt alt thyl en garth. oc leggær thæt alt i en lathæ. tha rethæs thær ey meræ aff en een ræthslæ, [men lægger han afgrøden i flere lader, da skal han udrede flere afgifter]. Sithær man i qwærsæthæ oc erieræ iorth i skipæn. oc leggær i lathæ thær han sithær oc ey ant stæth. tha rethær han qwærsæthæ oc ey lething. Sithær man oc i skipen. oc erieræ iorth thær i qwærsæthæ liggær. oc leggær lath i skipæn thær han sithær. tha gøræ vth lething oc ey qwærsæthæ. Lething scal e rethæs aff den fructh thær han hauær fangen. oc ey aff thæn thær woxær æth saa skal.

17 Stander mans husæ summæ i ens mans skipæn. oc summæ i annæns. tha hwor sum lathæn staer oc lath leggæs. thæræ scal lething vth göræs. æth qwærsæth rethæs. oc andræ ræthslæ rethæs thær sum eld hws standær. Ffæær man iorth i annæns skipæn. oc erieræ thæt tyl thæn samæ garth thær han sath fyrræ i. tha gialdær han thær for ening ræthslæ.<sup>22</sup>

<sup>22</sup> *Den Jyske Lov*. Text med oversættelse, kommentar og ordbog ved Peter Skautrup. Udg. af Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur. (Aarhus 1941), 128. Det af Skautrup udgivne manuskript har ikke den passus i kap. 16, som står i parentes og oversat; den er indføjet fra andre manuskripter.

Det ser jo umiddelbart ud, som om man i kapitel 16 skelner mellem ledingsområder i skipæn og kværsædeområder, men i kapitel 17 står klart at læse, at man i et skipæn kan komme ud for at skulle rede kværsæde; hvis en mand har huse i mere end et skipæn, er det nærliggende at forestille sig, at begge skipæns ejere ville stille krav til ham i forhold til hans tilliggende i skipænet. Han kunne blive stillet over for krav om at rede kværsæde i det ene og gøre leding ud i det andet. Loven formulerer derfor en regel, der indebærer, at han skal udgøre leding eller rede kværsæde med det eller de skipæn, hvor han har sin lade og lægger sin afgrøde: står nogle af en mands huse i én mands skiben og nogle i en andens, da skal *lething vth göræs. æth qwærsæth rethæs* der, hvor laden står og lad lægges. Har han kun lade i et skipæn, følger han dettes turnus med hensyn til at gøre leding ud eller rede kværsæde. Meningen med kapitel 16 kan derfor ikke være, at noget jordegods ligger i fast kværsæde, medens andet ligger fast i skipæn; den må være den, at om jorden ligger i skipæn eller ligger i kværsæde er en funktion af den fireårige turnus for udgærdsleding: et år gjorde man ledingen ud, men de tre øvrige år i denne turnus sad man hjemme og ydede til gengæld kværsæde – også, i Skånske Ledingsret, kaldet ret leding. Kværsæde var derfor en del af ledingsordningen, noget de ledingspligtige betalte efter omstændighederne. Den ydedes af den samme jord som ledingen, så det er ikke spor mærkeligt, at man ikke kan lokalisere kværsædeområder eller adskille dem fra ledingsområder.

Når man læser de ældre udlægninger af ledingsreglerne, må man have in mente, at de næsten alle siden Arup er skrevet under den forudsætning, at praktisk leding ikke længere eksisterede. Såvel ret leding, en mark sølv per havne, som udgærdsleding var i virkeligheden skattepræstationer, udgærdsleding var bare et skattecirkus hvor der præsteredes naturalafgifter. Min udlægning har som forudsætning, at udgærdsleding var reel. Allerede Adolf Schück tog afstand fra Arups ideer; 'fantasirik men föga övertygande' kaldte han hans forklaring og lo ved tanken om, at Skånes bønder på skift en gang om året skulle agere statister i sådan et cirkus, med gældker og skovl og spade på torvet i Lund, som Arup forestillede sig,<sup>23</sup> og Hans Chr. Bjerg har væltet den hjørnesten i ledingsforskningen, som alle ifølge Kjersgård måtte bygge på, nemlig Arups opdeling af Jyske Lovs ledingsbestemmelser i en ældre

<sup>23</sup> Adolf Schück, 'Kring ett dunkelt stadgande i den skånska ledungs-rätten'. *Ahandlingar tilegnade arkivmanden og historikeren, rigsarkivar, dr. phil. Axel Linvald af nordiske fagfæller på halvårsdagen 28. januar 1956* (1956), 309-17.



del omhandlende den forlængst glemte krigsleding, og en aktuell del vedrørende ledingsskatten og dens fordeling. De udgør et organisk hele, hvor først den praktiske leding beskrives, dernæst fordelingen af de byrder, den indebærer, på ledingsbønderne.<sup>24</sup> Jeg har selv talt for, at udgærdsleding i både dens skånske og dens jyske udgave forstås som et dansk modstykke til den kystvagtleding, som vi kender fra Norge og Sverige, medens herremandsledingen udgør en fortsættelse af den leding, der i de berettende kilder optræder på vendertog, norgestog, og hvad man ellers tog sig for.

Hvert skipæn måtte altså hvert fjerde år sætte et skib i søen med mandskab og proviant. Hvis alle ledingspligtige blot havde al deres ejendom i samme skipæn, skulle det kunne gå nogenlunde problemfrit; det var givet, hvornår hvert enkelt skipæn stod for tur. Sådan var det imidlertid ikke i praksis. Nogle havde gods i flere skipæn, og de kunne derfor komme i den situation, at de med det ene skipæn blev udbudt til at gøre ledingen ud, medens de med det andet, eller de andre, kunne sidde kvær og blot yde ret leding eller rede kvær sæde. Det er vel klart – bedre er vi mennesker jo ikke, når det gælder om at yde til fællesskabet – at hvis man frit kunne vælge, hvilket af sine skipæn, man i hver enkelt situation ville yde med, så valgte man hver gang det billigste – og det var givetvis kvær sæde eller ret leding. Her træder loven så ind med den regel, at ydelsen følger laden: i det skipæn, hvor din lade står, yder du til enhver tid det, som skipænet står for tur til: udgærdsleding eller ret leding/kvær sæde. Denne regel er rettet mod de ledingspligtige og lukker smuthuller, de ellers havde kunnet udnytte.

Problemet vendte naturligvis også den anden vej: den mand, der havde jord i flere skipæn, men kun hus og lade i det ene, trak jo ressourcer ud af det ene skipæn og over i det andet; det har givetvis ikke huet ejeren af det skibet, der gik noget fra. Det må have givet anledning til stridigheder, hvor bonden kunne komme i klemme som en lus mellem to negle. Derfor beskytter kapitel 17 ham mod skipænejerne, og problemet har også givet anledning til reglen i kapitel 18, om at man ikke må formindske et skipæn. Det siger, at en havnebonde kun må supplere sin jord op til en plovs jord, svarende til fuld havne; derudover skulle han udrede det sædvanlige af jorden i det skipæn, hvor den lå. Det indebærer, at en bonde ikke fuldstændig kunne dræne et skipæn ved at opkøbe dets jord og dyrke den til lader i andre skipæn.

<sup>24</sup> Hans Chr. Bjerg, Ledingsbestemmelserne i Jydske Lov. *Jydske Lov 750 år*, red. af Ole Fenger og Chr. R. Jansen. (Viborg 1991), 183-95.

Havde man lader i flere skipæn, betragtedes man som fuldgyldigt medlem af alle disse skipæn og måtte yde med dem, uanset det medførte, at man i et givet år kunne komme til at yde både leding og kværsæde, eller måske endda blive kommanderet i udgærdsleding i to skipæn. Her er måske et tilfælde, hvor lovens regler om, hvem man kan stille for sig, kunne blive relevante.

Uanset i hvilket omfang, man nu i øvrigt accepterer min argumentation for, at herremandslinjen er den oprindelige i dansk ledings udvikling, medens udgærdsleding med dens sammenskudsgilde er en senere udformning af en kystvagtordning fra slutningen af 1100-tallet og ikke den måde, hvorpå Knud den Hellige, Erik Ejegod eller Valdemar den Store og Absalon i vendertogternes tid samlede en ledingsflåde, er der således gode argumenter for at betragte kværsæde som simpelthen ledings afløsning, eller ledingsbøde om man vil. Kværsæde var det, de ledingspligtige til enhver tid måtte betale, når de ikke ydede den leding, de skyldte kongen, enten det så var udgærdsleding, eller det var den tjeneste, der forventedes af Lundekirkens landboer, af Næstveds, Ribes eller Vengs landboer eller af de mænd, som kongen, hertugen, andre kongebørn, grever eller bisper ifølge Jyske Lov havde lov at tage sig, inden for hver deres begrænsninger. Kværsæde var en del af ledingen, ikke et alternativ til ledingspligten. Der er derfor ingen anledning til at prøve at indtegne kværsædet på et kort i forhold til ledingen eller til at gøre sig forestillinger om dets økonomiske betydning sammenlignet med ledingsens. Det er det udgangspunkt, vi må tage, når vi prøver at forstå dets fremtræden i Kong Valdemars Jordebog og andre steder uden for de love og diplomer, som her er analyseret.

## SUMMARY

*Qwærsæth*

Permanent demobilization or ordinary redemption of the *leding*?

It has been generally assumed that in the middle ages parts of Denmark were permanently exempt from military obligations and not included in the division of the country into *hafnæ*, districts responsible for the provision of one crew member for the *leding* ship provided by the skipæn. These parts rendered a due called *qwærsæth*, from a word meaning 'sitting home', in lieu of the *expeditio*, or *lething*, rendered by others. This is based on certain clauses in the code of Jutland, which deal with those finding themselves obliged to render *qwærsæth* for part of their lands, and *lething* for other parts.

It has, however, never been satisfactorily explained why parts of the land should have been treated like this, nor have such tracts been located or the extent of this exemption elucidated. Neither will the code of Jutland sustain this interpretation. Clause III, 17 makes it clear that a skipæn was expected to either perform *expeditio* or render *qwærsæth*. 'If some of a man's house stand in one man's *skipæn*, and some in somebody else's, then where his barn stands and his harvest is stored, there *lething* shall be performed or *qwærsæth* rendered.' Contrary to what Erslev thought, *qwærsæth* is therefore identical to the redemption paid by the *skipæn* in those years when it was not called upon to perform actual *leding* duty, that is, in three years of four. It is also identical to the charge levied in knights who neglected their *expeditio*. This is specified in clause III, 7, which repeats the rule familiar from the oldest known Danish charter, Knut the Holy's grant to St. Laurence in Lund 1085: if any of them neglect *expeditio*, they shall emend to the king. *Qwærsæth* is, thus, largely the equivalent of the *scutagium* familiar to English knights. It implies no permanent demobilization of parts of the Danish military potential.